

Turczel Lajosnak is itt jelent meg első írása. Klerikalizmussal sem vádolható, mivel protestáns, sőt zsidó szerzők írásait is közölte. *A Mi Lapunkról* pedig megemlíten-dő, hogy egy időben a sarlósokkal is összekülönbözött, úgyhogy a kívülállók föl-tették a kérdést, ki fog bele írni. Részben ez is oka lehetett sajnálatos megszűnésé-nek.

(*Irodalmi Szemle*, 1968. 9. sz. 852–854. p)

SZALATNAI REZSŐ

Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén

A Két kor mezsgyéjén a magyar irodalom fejlődési feltételeit és problémáit tárgyalja Szlovákiában, az első virágzás korszakában, tehát 1918–1938 között. A félmúlt, amellyel együtt élünk, mint csontjaival a fiziológiailag folyton változó ember, rendszeres múlttá keményedik, mielőst hozzáér a történetíró, folyamatait lezárja és áttekinti. Minden adatot véglegesen helyére kell tenni, minden szereplő pályafutását kell megrajzolni, áramlatok keringését kell feltüntetni. A félmúlt rögzítése körülményesebb, mint a teljes múlté. Különösen, ha annyi politikával van összekeverve, mint a szlovákiai magyar irodalom.

Ez az első korszak még eleven emlék mindnyájunk számára, akik építettük, de a számvetésben tökéletesen lezárul minden emlék, szilárd és végleges formát nyer, mint a régi irodalmi korszakok. A két határ-év valóban korszakalkotó. 1918-ban kénytelenszerűen kialakulni kezdett, 1938-ban ugyanúgy véget ért és visszament minden szlovákiai vonás, illetve 1945-ig összezsugorodott Pozsonyra, azóta újra él. Mit tudunk erről az 1918–1938-as időszakról? Mindent, s mindent bizonytalanul. Szlovákiában egyéni emlékké vált, a közemlékezés mindmáig botladozott, ha jellemeznie kellett saját múltját. 1945 után valóságos nemzeti emlékezet-kiesés következett be a szlovákiai magyar dolgozók körül. Csak módjával volt ildomos vállalni a politikai ellentétek közt vergődő múltat, csak váltogatva és restelkedve. Éveken át elképedve néztük Budapestről, hogyan torzul el megannyi ember és mű, mennyi aranyat pazarolnak kétes és jelentéktelen nevekre, s hogyan kopik el sedre kezek közt érdemes hosszú névsor. Csáky szalmája lett a magyar szellemiség, elveszett az irodalmi tudat, elsikkadt az emlékezet. Most mindent újból össze kell szedni, helyére rakni. Turczel Lajos könyve ezt a munkát végezte el a csehszlovákiai magyarok számára, a helyreillesztés és tudatosítás munkáját.

De nemcsak a szlovákiai magyar tudatnak szól Turczel műve, hanem általános magyar érdeklődést elégít ki, korszerű formában. Tudtunk a szlovákiai magyar irodalomról, ismertük kritikai és publicisztikai körítését, de mindannyiunknak hiányzott a teljes történelmi képe. Turczel ezt a képet készítette el. Magyar tanulságokat mond el, lelkiismeretesen, részrehajlás nélkül. Az irodalmi műveltség erkölcsi tudattá-növelését magyarázza. Szlovákiában irodalommal kezdődött a kényszerű felvidéki magyar szellemi önállóság, irodalom feszült minden mozgalom alján. Ez ennek a könyvnek a lényeges mondanivalója, ez emeli helyi érdekek fölé. Lehet, hogy a könyv olvastán bosszankodik majd némely olvasó, miért kell kis vidéki ügyeknek nagy oldalakat szentelni, helyi jelentőségű emberekről bőségesen beszámolni, periférikus fo-

lyamatról monográfiát írni. Ne bosszankodjék senki. A nézőpont, mely lenézi a peremeket, hamis és nyegleség bujkál mögötte. E vidékiség mögött a nemzeti lét vagy nemlét valósága húzódik meg. A perem-rész szerves része a magyar szellemnek, ugyanolyan vérkeringésű, mint a test szíve tája. Nem meszesedő ér-darabról van szó, hanem vitális funkcióról. Turczel könyve tanúsítja, mennyire egy és oszthatatlan a magyar kultúra dominiuma. Sőt azt is mutatja, hogy 1918–1938 között éppen ezen az északi peremen erősen eggyé ötvöződött emberiség és irodalmi tudat. Ez nem ismeretlen dolog, de Turczel meggyőző, részleteiben szilárd és helytálló módon bizonyítja. Társadalmi buzdítások és erkölcsi élmények megnyilvánulásait állította össze.

A kis kérdések néha fontos kérdések, s a naiv elkötelezések és lelkiismereti fölvetések történelmi jelentőségűek lehetnek. Soha nem elegendő erre rámutatni. Turczel bölcsen kezeli könyve nyersanyagát. Ismeri a kisebbségi élet sok kis Liliputiját, csak az érdemeset méltatja figyelemre. Nem irodalomtörténeti kézikönyvről van szó, hanem a magyar irodalmi kultúra helyzetképéről. A szorgalmas adatgyűjtés éppúgy erényei közé tartozik, mint a megbízhatóság és a meg nem lazuló szigorúság. Tárgyi tévedése nincs is, mindössze egy-két név maradt említetlen ott, ahol szó esik a névhez fűződő eseményekről s folyamatról. (Szó esik például az ifjúság reális életpályáiról, de aki a Sarlót erre ösztöklélte, Ivánfy Gézá, elfelejti megemlíteni.) Turczelnek előnye és hátránya is, hogy a korszakot, amelyről ír, személyesen nem élte át, kutatásai révén merült el benne, a fiatalabb korosztályhoz tartozván. Mégis jelzői, melyekkel jellemez, mérlegel, semlegesít és háttérbe szorít, magabiztosak és határozottak, sokszor fölöttébb találók. Turczel igazságosztó írástudó, s igazsága nem derengő fény, vágóhasító világosság. Racionalista elme, aki nem hatódik meg, ahol mások szívesen elérzékenyülnek. De hát adatjavításra és helyreigazításra vállalkozott, ennek megfelelően kell írnia.

Az irodalmi képet társadalmi kép vezeti be. A csábító sematikus ábrázolás helyett Turczel minden részletében reális képet fest a társadalmi és gazdasági helyzet kialakulásáról az első világháború után, pontosan tudja a magyarság csehszlovákiai fejlődésének determinánsait. A polgári demokrácia jogot, védelmet nyújtott a magyaroknak, egyenlőséget a törvény előtt, de a nacionalizmus, melyet a felvilágosult Masaryk sem tudott elúzni, kétségessé tette a jogbiztonságot. Turczel ennek az állapotnak jellemzésére cseh értőket idéz, például a magyarok mellett kardoskodó Emanuel Rádl, aki a magyar kisebbségre a sarlósok révén figyelt fel. Ismerteti Turczel a kisebbségi önvédelem politikai-világnézeti formáit, az egykori szlovákiai magyar polgári pártok s a munkáspártok állásfoglalásait, s pontosan ítél, amikor a szlovákiai magyar polgári aktivizmust szervilisnek nevezi. De érdemük is volt azért, ezt sem rejti véka alá; sajnos nem voltak függetlenek, a felismerésért elárulták hivatásukat. Tárgyilagosan mutat rá a kommunisták akkori felismeréseire s az általuk sugalmazott kisebbségi politikára, mely reális volt. Igaz, a magyarlakta vidékek voltak a legaktívabb bázisai a kommunista politikának.

Mindent tud iskolákról és népművelésről, pedagógusokról és kisebbségi nevelésről, ennek is külön fejezetet szentel. Ebben a fejezetben szót kerített a brünni jobboldali magyar egyetemi hallgatók Corvinia nevű egyesületéről. Az igazság kedvéért megemlíthette volna, hogy a közben ismertté vált spielbergi Kazinczy-emléktáblát ez az egyesület hozta létre. Aki a bonyolult anyagot bátran osztályozza, ezt az

adatot is helyére tehetné volna. Két fejezetben van szó a fiatal kisebbségi nemzedék világnézeti szervezkedéséről és harcairól. Itt Turczel ugyancsak magabiztosan mérlegel és jellemez. Az a része a könyvnek, mely a Sarlórról szól, a mozgalom egyik legjobb elemzése.

A kötet legfőbb mondanivalója azonban az ötödik fejezet, mely a szlovákiai magyar irodalom és irodalmi élet pragmatikus krónikája. Részletes, igaz, higgadt, adatszerezésében pontos, jellemzésében árnyaltos fejezet. Sajátos körülmények alakították ki ezt az irodalmat, korlátozott létfeltételek közt hajtott ki, anyagi ellátatlanságban és szétforgácsoltóságban, szervezetlenségben s alacsony művészeti színvonalon – írja Turczel Lajos. Mégis erőt és etikai magatartást tudott létrehozni. Hogyan? A társadalom helyzetének megérezésével és a védekező reflexeknek kialakításával. Ezzel vált ez az irodalom nemzetmentő jellegűvé Pozsonytól Beregszászig. A szerepvállalás a kisebbségi társadalomért történelmi kategória immár. A szlovákiai magyar irodalmat dilettánsok indították el, emigránsok segítették és ápolták, s messianista lelkek fejezték ki: politikai elfogultság és világnézeti türelmetlenség közepette. Turczel minden íróat tárgyilagosan jellemez, s Fábry Zoltán működéséről is élesen körülmetszett képet rajzol. Peremadottságokból horizontot tudtak kifejleszteni a harmincas évek derekán a szlovákiai magyar írók. A társadalmi, gazdasági és nemzedéki szorongatottság-érzés szövegekkor. A lelkiismeret és a közösséggel való azonosulás. Ami maradandó van versben, novellában, esszében: ezt az érzéstudatot jelenti. A semmi talajáról indult el, s nagy nehezen ért el sikert is. „A megfelelő fejlődési redukciónak az egészséges és objektív kritikai szellemnek hiányában a mennyiségi növekedés szabályozhatatlan és aránytalan volt, s az irodalmi produkcióban a művészeti érték és a dilettáns selejt – sokszor egy író, egy épülő életművön belül is – egyenlőtlenül keveredett” – írja Turczel.

Hasonló tárgyilagossággal dobja a mérleg serpenyőjébe a tudományos munka eredményeit, megméri a sajtó produkcióit és a művészetekét. Ismertetése e részekben is törés nélkül, lazulás nélkül ugyanolyan pontos és gondos, mint az előbbi fejezetekben. A folyóiratokról adott keresztmetszete az első ilyen irodalomtörténeti elemzés.

Ennek a könyvnek természetesen nem az esszé lehetett a formája, hanem a pozitívista tárgyszerűségeket és tényszerűségeket kibontó genetikus és összefoglaló értékezés. A helyre-illesztést nem végezhetné volna el másképpen az író. És ezzel indokolható a könyv hatalmasra duzzadt jegyzet-anyaga is (120 oldalnál több). A hitelesítő és igazoló lábjegyzet-anyagot Turczel Lajos hitelesítő lexikonná emelte. A főszövegtől külön is olvasható, annak folytatásaként. Ugyanaz a nézőpont érvényesül e gyűjteményben, mint a tudományban: távol minden dogmatizmustól, egyéni és más érdekszempont érvényesülésétől: egy nemzeti magatartás kialakulásának története. Világos és egyszerű a stílusa, ahogy a nézőpont követelte. Világos és egyszerű, amit mond, s ugyanolyan meggyőző is.

(Kortárs, 1968. 11. sz. 1833–1835. p.)